

BÁCS GYÖRGY:

A GYÁRIPAR CSOPORTOSÍTÁSÁNAK ÉS A BESZÁMOLÁSI EGYSÉGEK BESORO- LÁSÁNAK PROBLÉMÁI

A magyar iparstatisztikában eddig a gyáripár csoportosításai általában csak „iparcsoportokat“ különböztettek meg. Ez azonban elnagyolt és durva csoportosítás. Jórészt még a kapitalista múlt öröksége. Megfelelhetett a kapitalista társadalomban, ahol nem volt cél a tények hű feltárása, a valóság helyes megismerése, hanem a tőkés kizsákmányoló rendszer ellentmondásainak elkendőzése, azonban a szocialista ipar rohamos fejlődésének, népgazdasági jelentősége növekedésének idején már nem alkalmas a statisztikai feladatok megoldására. Az iparon belül egyes termelési ágak súlyponti helyzete, nagyobbértékű tervszerű fejlesztése és ennek következtében egyes gyártási ágak arányának megváltozása részletesebb, finomabb minőségi megkülönböztetéseket tesz szükségessé.

A statisztikának mélyebben kell behatolnia az ipar részleteibe. Több oldalról kell megvilágítani az iparban végbemenő tervszerűen irányított fejlődési folyamatokat. Ennek a célnak azonban a régi „iparcsoportok“ rendszere nem felel meg, mert tartalmuk nem teljesen egynemű. Túlzottan nagy zsákok, melyekben sok fontos kérdés feloldódik vagy jelentőségében csökken. Az egyes iparcsoportokba besorolt számbavételi egységek között minőségileg lényeges különbözőségeket mutatkoznak. Például: a „gépgyártás“ iparcsoportba van besorolva a vasúti mozdonyokat gyártó üzem és a csavarokat termelő üzem is, az „építőanyag“ iparcsoportba a téglagyártás, de ugyanakkor a finomkerámia termékei és a csiszolókoronggyártás is, a „vegyipar“ iparcsoportba van beosztva a kénsavgyár, de mellette a sütőporgyár is.

Mindez arra mutat, hogy az egyes iparcsoportokban igen távoleső termelési profilok kerültek egymás mellé. Ezek összesítve formátlan vegyes masszává válnak; az ipar szakszerű statisztikai vizsgálata szempontjából, az ipar valóságos összetételére nézve igen keveset mondanak; bizonyos fokig leplezik a valóságot, amennyiben az iparcsoportokon belüli aránytalanságokat, tervfegyelmi szempontokat nem tárják fel kellő mélységben és a súlyponti kérdések igen sok esetben felszín alatt maradnak. Ennek a csoportosításnak további fenntartásával nem lehet már helyesen végrehajtani a tervgazdaság fejlesztése során az iparstatisztikára háramló feladatokat.

Dolgozó népünk szocialista gazdaságának fejlődését rugalmasan kell követnie az iparstatisztika csoportosításainak is, hogy betölthessék az osztályharc egyik fontos fegyverének, a vezetés nélkülözhetetlen eszközének szerepét.

Fell kell tárnia mindazokat a jelenségeket, melyek a vezetés szempontjából fontosak lehetnek. Ezt a feladatot főképpen olyan csoportosítások segítségével oldhatjuk meg, amelyek az iparba mélyebb betekintést nyújtanak és amelyekkel finomabb minőségi különbségek mutathatók ki. Szűkebb körű csoportosítást kell alkalmaznunk. Azonban a szűkebb csoportosításnál gondosan vigyáznunk kell arra, hogy az elmúlt idők statisztikai adataival való kapcsolatot ne veszélyeztessük, az összehasonlíthatóságot biztosítsuk.

D. V. Szavinszkij „Az iparstatisztika tankönyve“ című munkájában kifejti, hogy az egész népgazdaság szempontjából az iparstatisztika minden munkájának alapja az úgynevezett „iparágak“ szerinti való csoportosítás. Szó szerint a következőket írja: „Az iparnak *iparágak* szerinti osztályozásán az iparvállalatoknak minőségileg *egynemű* csoportokba való összefoglalását értjük“.¹

Tehát a nem *egynemű* „iparcsoportjainkat“ részletesebb bontásban úgy kell osztályoznunk, hogy az egyes csoportokba besorolt beszámolási egységek között minőségi különbségek ne legyenek. Ez az eddigi iparcsoportok részekre való tagolását jelenti, olyan csoportképző ismérvek alapján, melyek elsősorban a gyártott termékek rendeltetése szerinti minőségi különbségeket határozzák meg.

A Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Tervhivatal közös kiadásában megjelent „Tervkötelezett ipari, építőipari és közlekedési vállalatok és üzemek besorolása és egységes számjelrendszere“ című kiadvány a tervező, illetve számbavételi egységek egyedenkénti pontos megállapításán kívül a gyáripár csoportosításának problémáit is meg kívánta oldani. A kiadvány a gyáripárt kettős tagolásban csoportosítja. A régi *iparcsoportokat* meghagyja, azonban ezeket tovább bontja „*iparágakra*“. Például: a „gépgyártás“ iparcsoportot szerszámgépek, egyéb gépek és szerkezetek, csavaráru, közlekedési eszközök, mezőgazdasági gépek, épületvasszerkezetek gyártása című iparágakra bontja. Ez a bontás már lényeges minőségi különbségeket határol el a régi nagy iparcsoporton belül. Részletesebben tárja fel az ipar összetételét és így sokkal többet mond a „gépgyártás“-ról, mintha azt csak teljes egészében vizsgálnók.

A számbavételi egységek egyes iparágákba való besorolásánál azonban igen körültekintően kellett eljárni, számos probléma merült fel a csoportképző ismérvek helyes alkalmazását illetően. Egy-egy besorolás eldöntése az érdekelt ipari főhatóságokkal sok esetben vita tárgyát képezte. Néhány esetben még ma sem alakult ki egységes álláspont. A kiadványt — különösen az 1951. évi tervösszesítések alkalmával — az egyes minisztériumok (termelési főosztályok) részéről számos kritika érte.

Sok esetben az észrevételek látszólag helyesek voltak mert valamilyen szempontból a kérdéses vállalatot kétségtelenül be lehetett volna sorolni más iparágba is. Azonban ezek a szempontok — bármilyen fontosak is lehetnek valamely operatív felügyeleti szerv részére — egyoldalúak voltak, mert általában figyelmen kívül hagyták a legfőbb szempontot: a statisztika összehasonlíthatóságának hosszú időn át való biztosítását.

A vállalatok a régi iparcsoportokban — éppen a csoportképző ismérvek szélső határainak tág volta miatt — biztosan helyezkedtek el. Az ipar-

¹ D. V. Szavinszkij: Az iparstatisztika tankönyve, A Szocialista Statisztika Könyvtára, Tudományos Könyvkiadó N. V. Budapest, 1950, 44. old.

ágakra való bontásnál azonban helyenként bizonytalanságok keletkeztek, különösen azokban az iparcsoportokban, melyeknek iparágakra való bontását ebben az évben végeztük első ízben. Ezek a bizonytalanságok többnyire a csoportképző ismérvek helytelen mérlegeléséből, helytelen sorrendi alkalmazásából származtak.

Az iparcsoportoknak iparágakra bontását — amennyire lehetett és amennyire kívánatos volt — az Egységes Árulistában szereplő cikkek csoportosítása szerint végeztük el. Magukat az iparágakat tehát nem volt különösen nehéz feladat meghatározni. A beszámolási egységek nagyrésznének besorolása ezekbe az iparágakba szintén nem volt különösen nehéz feladat, hiszen az Árulista szerinti termelési profiljuk már eleve meghatározta, hogy melyik iparágba sorolhatók.

A besorolásnál felmerült problémák ott kezdődtek, mikor valamely vállalat termelési profilja alapján nem volt biztosan besorolható valamely iparágba, vagy ennek az ismérvnek merev alkalmazása más, az iparágra inkább jellemző fontos szempontnak ellentmondott volna. Ezekben az esetekben mérlegelés tárgyává kellett tenni, hogy az iparágra jellemző ismérvek közül, a termelési profilon kívül, melyik jelenti azt a legjellemzőbb minőségi különbséget, amely az előállított termék hovatarozandósága ellenére azt kívánná meg, hogy a kérdéses vállalat más, megfelelőbb iparágba kerüljön. Ezt a kérdést legtöbbször az iparágban általában bevezetett gyártási eljárás, vagy a termelőberendezés hasonlósága döntötte el. Minden vitatható esetben azonban se a termékek, se a gyártási technológia minőségi különbsége alapján nem lehetett valamely üzemet kétséget kizáró biztonsággal a megfelelő iparágba besorolni. Ilyen esetben más, a megfelelő minőségi különbséget élesebben meghatározó újabb ismérvek után kellett kutatni. Előfordult, hogy valamely üzemet a termeléshez felhasznált nyersanyagai alapján, vagy foglalkoztatott munkásainak legdöntőbb egyéni szakmái alapján lehetett csak helyesen besorolni.

Előfordult olyan határeset is, amikor se a termék, se a gyártási technológia, se a feldolgozott nyersanyag, vagy foglalkoztatott szakmák alapján nem lehetett az üzemet egyik iparágba sem helyesen besorolni. Ilyen esetben az Árulista csoportosításától eltérően külön iparágat kellett képezni a finomabb minőségi megkülönböztetés céljából. Példa erre a Magyar Viscosa V., amely döntő súllyal textiliparban felhasználásra kerülő nyersanyagot termel, vegyészeti eljárással. Termékeinek rendeltetésénél fogva kizárólag a textilipar felé gravitál. De se a pamutfeldolgozó, se a gyapjúfeldolgozó, vagy más textiliparcsoporthoz tartozó iparágba nem volt sorolható. Ennélfogva „műselyemfonal- és műrostgyártás“ nevű új iparágként kellett a textilipari iparágak közé besorolni. (Ilyen elnevezésű „tervcím“ vagy „gyártási ág“ az Árulistában nincsen.)

Az egyszerű termelési profillal bíró vállalatok besorolásánál is előfordult, hogy — bár termékeiknél fogva könnyen eldönthető volt hovatarozásuk, — más fontosabb minőségi különbségek alapján, melyek rájuk nézve jellemzőbbek voltak, másként kellett határozni. Például: a Szentendrei Kocsigyárat, vagy a Sportárutertermelő Vállalatot, amelyeknek főterméke az átdolgozott Árulista szerint a gépgyártáshoz (a járművek közé) van sorolva, mégsem lehetett a gépiparba tenni, mert nagyjából feldolgozó szakmákat foglalkoztatnak és legfontosabb nyersanyaguk a fa. Ennélfogva a „faiparban“ kellett meghagyni (ahova eddig is tartoztak).

Az iparágakba való besorolásoknál a csoportképző ismérvek alkalmazását illetően, fontossági sorrendben, az alábbi szempontokat kellett külön-külön figyelembe venni:

1. a besorolandó vállalat *termékeit* meg kellett vizsgálni abból a szempontból, hogy Árulista és rendeltetésük szerint melyik iparágba sorolható;

2. amennyiben a termelési profil szerint a megfelelő minőségi megkülönböztetés nem állapítható meg kétségtelenül, a vállalatnál alkalmazott *gyártási eljárást* kellett megvizsgálni, hogy ennek alapján melyik iparágba sorolható be a kérdéses vállalat;

3. ha a termelési profil és gyártási technológia megvizsgálása után maradtak még fenn kétségek az iránt, hogy valamely vállalat valóban helyesen sorolható be a megfelelő iparágba, akkor a termeléshez *felhasznált nyersanyagokat*, vagy a foglalkoztatott *munkások szakmáit* kellett figyelembe venni.

Igen sok vállalat termelési profilja annyira összetett, hogy egyik iparágból a másikba nyúlik át. A vállalat egészét kell azonban besorolni. Ez a termékek nagyobb részaránya alapján történt. Ennélfogva az egyes iparágak termékeik szempontjából nem lehetnek egészen tiszták, más iparágba tartozó termelést is tartalmaznak. Következésképpen a vállalatonkénti és cikkenkénti iparági csoportosítás, bár az iparágak kevés kivétellel azonosak, nem lehet egyező.

A besorolásoknál (a hosszabb időn át való összehasonlíthatóság szempontját tartva szem előtt) az ipar igazgatási szervezetét figyelmen kívül kellett hagyni. Az ipar igazgatási szervezetének felépítése módosulhat és módosul is igen sűrűn. A minisztériumokat átszervezik, termelési főosztályokat, sőt minisztériumokat vágta ketté, újakat létesítettek, vagy régieket megszüntettek. Az átszervezési folyamat természetesen még nincs befejezve. Sok változás következhet be a jövőben is. Hiba volna tehát a statisztika csoportosításaiban minden esetben követni.

Az ipar igazgatási szervezetének felépítésénél figyelembe veszik ugyan, hogy valamely minisztériumi főosztály bizonyos iparág, vagy rokon iparágak felett országos vonatkozásban főfelügyeletet gyakoroljon, de sok esetben a gyártott termékektől függetlenül az azonos gyártási eljárás, a pénzügyi összetartozás vagy a vertikális feldolgozás szoros egymásutánja döntötte el, hogy mely vállalatokat vonnak közös felügyeleti szerv hatáskörébe.

Ugyanazzal a gyártási eljárással minőségileg lényegesen különböző termékeket lehet előállítani. Például a timföldgyártás, vagy a nyersvastermelés a kémiai technológia körébe tartozik, de termékeik rendeltetése alapján nem sorolhatók a szerves vegyiparba, mert a vegyszeti termékektől egyébként az egész népgazdaság szempontjából közismerten jellemző minőségi különbség választja el.

Az egyes minisztériumok iparági főosztályai — különösen a nehéziparban — nem jelentik teljes egészében a főosztály címében is kifejezésre jutó iparági teljességet. Az egyes „iparági“ főosztályok a nehéziparban vegyes összetételűek, több iparághoz tartozó vállalat is oda van besorolva. Így az iparágért felelős hatóság illetékességi körének határai nem esnek egybe a statisztikai csoportosítás határaival. Ennek következtében az iparágra szóló tervfeladatok felosztását, vagy a tervfeladatok ellenőrzését és

kiértékelését a felelősségi határok szempontjából a helyes iparági csoportosítástól eltérő, szervezeti csoportosításban is el kell végezni. Ezek kettőségekre vezetnek, amellet az újabb átszervezések miatt a dinamika mérése szempontjából rövid idő alatt használhatatlanná is válnak.

Az igazgatási szervezet statisztikai csoportosításokkal való követése teljesen feleslegesnek bizonyult, mert csak az egyetlen éven belül a bekövetkezett sűrű változások lehetlenné tették az ilymódon csoportosított adatok összehasonlíthatóságát.

Az állandó és az összehasonlíthatóságot hosszú időre biztosító statisztikai csoportosítás nem lehet tekintettel az ipar szervezeti beosztására. A termelés dinamikáját ilyen csoportosítás alapján mérni lehetetlen volna. A szervezeti változásokra, vagy a szervezeti hovátartozandóságra nem tekintő iparági besorolás egyetlen biztosítéka annak, hogy az ipar fejlődésével beálló változásokat, összefüggéseket a részletekbe való mélyebb betekintést az összehasonlíthatóság megzavarása nélkül biztosítani lehessen. Egy iparágból más iparágba csak abban az esetben lehet és kell egy-egy vállalatot átsorolni, ha termelési profilja változott meg. Ha azonban egy vállalat egyik minisztériumtól másik minisztérium hatáskörébe kerül — például a könnyűiparból a nehéziparba (Kocsigyár, Szentendre; Viscosa) — a termelési profilján mit sem változtató faipari, vagy textilipari vállalatot nem lehet ötletszerűen gépipari, illetve vegyipari vállalattá átminősíteni.

A Nehézipari Minisztérium egyes iparági főosztályai 3—4, sőt több iparághoz tartozó vállalatokat is magukban foglalnak, tehát termelési profiljuk igen vegyes. Például: a járműipari főosztály 16 vállalata öt különféle iparágba tartozik. A Rákosi Mátyás Műveknek — mint főosztálynak — 15 gyáregysége 7 különféle iparágba tartozik. A fémkohászati főosztály 19 vállalata 6 iparágba tartozik, sőt a vállalatok között olyan is van, amelyik a régi iparcsoport határain is kívül esik, pl.: Műkorundgyár. (Ez a vállalat kohászati eljárással csiszolókorongok gyártásához szükséges műkorundot állít elő. Termékeinek rendeltetésénél fogva van a „csiszolókoronggyártás“ iparágba sorolva, tehát ugyanazon oknál fogva, amiért például a vegyészeti technológiával termelő timföldgyárak a „könnyűfémkohászatba“.)

Mindezekben a besorolásokat megnehezítő szervezeti változásokon kívül vannak a vállalatokon belül történő olyan változások is, melyek iparágon belül a besorolások kérdésénél érintik.

A vállalati tisztább profilok kialakítása közben sűrűn fordul elő, hogy egyes vállalatokról bizonyos üzemszerek leválnak. A levált üzemszerek, vagy vállalattá önállósodnak, vagy más iparághoz tartozó vállalathoz olvadnak be. Attól eltekintve, hogy a szétbomlás által a vállalati áruterelés összesenje iparágon belül ingadozik, az egyes iparágak egymáshoz való arányában is változások fognak mutatkozni.

Az összehasonlíthatóság szempontjait előtérbe helyezve, mind a tervfeladatok kiadásánál, mind azok ellenőrzésénél a statisztikai számbavétel szempontjából elengedhetetlen követelmény volna, hogy az ipari igazgatási szervek lehetőleg tiszta iparági profilok elérésére törekedjenek és elsősorban a valamely minisztériumi főosztály felügyelete alá vont vállalatokat előállított termékeik iparági hovátartozása alapján válasszák ki.

Mindezekben felül tapasztalható volt a vállalatok átszervezésénél olyan jelenség is, amely igen komoly problémát okozott nemcsak a vállalatok iparágakba sorolásánál, hanem a termelés számbavételénél is. Köztudo-

mású, hogy amennyiben vertikális üzemeket választanak szét és az egyes szétválasztott üzemszettek önálló vállalattá válnak, árutermelési értékük összesítésekor anélkül, hogy a termelés terjedelme növekednék, a termelés összesenje mégis emelkedni fog. Horizontális vállalatok szétválasztásánál azonban ez nem következhet be, mert saját gyártású termékeiket nem dolgozták fel tovább és a félkésztermék a szétválasztásnál nem fog készarúvá előlépni.

Kiderült azonban, hogy horizontálisan összetett, sőt egyszerű profilú vállalatot is lehet úgy szétválasztani, mintha vertikális vállalat volna.

Egyes iparágakban, a racionálisabb rezsizagydálkodás szempontjától vezetve, a vállalatokról leválasztották a segítőműhelyek egy részét, amelyeket önálló gyáregységgé összevonva, új vállalatot létesítettek. Ezeknek a segítőüzemeknek eddig a vállalatok keretében, ha üzemszetszinten volt is termelési értékük, — vállalati árutermelés szempontjából számbavehető termelésük nem létezett. Nem is lehetett, mert mint segítőműhelyek a vállalatok keretein belül vagy üzemi szolgáltatásokat, vagy rezszi-karbantartást végeztek és „termelési értékük” csak a kalkuláción keresztül ráfordításként került a vállalat árutermelésének értékebe. Ezeket az üzemszetszettek leválasztva nem lett kevesebb a vállalatok árutermelése, mert az eddig saját rezsiben végzett szolgáltatásokat most vásárolniuk kell és a ráfordításokban éppen úgy bennfoglaltatnak, mint ezelőtt, csak más tétel alatt.

A segítőüzemek leválasztása és összevonása útján létesített új vállalatoknak a vállalati árutermelés elve alapján számbaveendő termelése jelentkezett, melyet ha hozzáadunk a régi vállalatok termeléséhez — a termelés tényleges növekedése nélkül — az iparágak termelése nagyobb értéket fog mutatni. Ezáltal az adatok összehasonlíthatatlanná váltak, mert az eddigi rezsiköltségek árutermelésé léptek elő. Természetesen, ezek a most is kizárólag eredeti iparágukba bedolgozó szolgáltató-karbantartó vállalatok termelési profiljuk szerint általában a gépgyártáshoz tartoznának. Komoly problémát jelentett annak eldöntése, hogy az így létesített vállalatok eredeti iparáguknál maradjanak-e, mint „szolgáltató üzemek”, vagy a gépgyártás megfelelő iparágába kerüljenek. Egyik megoldás sem egészen helyes. Az utóbbi esetben az adatok helytelenül a gépgyártás növekedését mutatták volna. Éppen ezért e vállalatok részére, eredeti iparágukon belül — amelyet a jövőben is ki fognak szolgálni — új mellérendelt iparágat kellett képezni „iparági szolgáltató üzemek” címen. Ilyen vállalatok például a szénbányászati üzemekről leválasztott bányagépjavitók, vagy egyes textilipari üzemekről leválasztott textiltép-, vagy bőripari üzemekről leválasztott cipőgép-, stb. javító vállalatok.

Külön problémát okozott a trösztjellegű vertikális vállalatok besorolása is. Itt pénzügyi okok miatt a különféle iparágakba tartozó telepeket (zárt gyáregységeket) egy beszámolási egységként akarták kezelni. Például a Maszobal, mely ha, mint vállalat kerül besorolásra, csak végterméke, a hengerelt alumínium és esetleg eladott féltermékei fognak az árutermelésben jelentkezni. A bauxitbányászat, timföldgyártás, hutaalumínium-gyártás nagyobb része eltűnnék a termelésből, eltűnnék a magyar iparból, bár egyébként jelentékeny iparágak.

A minisztériumok részéről sűrűn megnyilvánult az a törekvés, hogy olyan vállalatok, amelyek szervezetenként valamely iparági főosztályhoz, de profiljuk szerint más iparágba tartoznak, adminisztratív okokból

a főosztály fő profilját képező iparágba kerüljenek. Ezáltal a tervezésnél, összesítéseknél bizonyos apróbb előnyök származtak volna. Természetesen az ilyen kicsinyes, szűk realizizmusra valló kívánságokat nem lehetett figyelembe venni, mert ezáltal az ipar szakszerű csoportosítása veszélyeztetve lett volna, sőt a feltételezhető jövőbeni szervezeti változásokra gondolva, éppen a legfontosabb szempontot, az összehasonlíthatóság biztosítását, hagytuk volna figyelmen kívül.

Szavinszkij tankönyvében megemlíti: „A statisztikai munkában, valamint a tervmunkában az elfogadott osztályozást jelenleg szigorú egyöntetűséggel alkalmazzák.”²

Nálunk is kívánatos volna, hogy elsősorban az ipari minisztériumok ismerjék fel az iparági csoportosítás nagy jelentőségét s az igazgatási illetékesség (főosztály) szerinti csoportosításaiknál se mellőzzék az iparági osztályozást. Átszervezéseknél pedig arra törekedjenek, hogy egy-egy iparági főosztály irányítása alá rendelt vállalatokat úgy válogassanak össze, hogy a főosztály (vagy ipari központ) minél jobban megközelítse az iparág *egyneműségének* szempontját.

² I. m., 48. old.

A

MAGYAR-SZOVJET KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

1951-ben

nagyobb terjedelemben

új formában

és még gazdagabb tartalommal jelenik meg

A januári szám tartalmából:

Rubinstein: Lenin szerepe a burzsoá közgazdaságtudomány leleplezésében

Friss István: A szocialista iparosítás elvi kérdései

Ajtai Miklós: Ötéves tervünk munkaerő és szakkáder kérdései

Kukin: A szocialista iparosítás kongresszusa

Berman: A népi demokrácia országai az új esztendő küszöbén

Szita János: Hozzászólás a külkereskedelmi tárca költségvetéséhez

Goginova: Pártellenőrzés az ipari vállalatoknál

A sztahanovista takarékosági terv

A lengyel hatéves tervről

Rozenfeld: A szovjet iparigazgatás szervezése (folytatólagos cikk első közleménye) I. A szovjetállam a szovjetipar irányítója

Könyv- és folyóiratszemle

Megrendelhető a Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle Kiadóhivatalánál,
V., Kossuth Lajos-tér 13/15. Tel.: 114—615.